

NORMĂ LINGVISTICĂ ȘI OPINIE PUBLICĂ

Ioana Laura Voinea

Institutul de Lingvistică Iorgu Iordan – Al. Rosetti București

The linguistic norm and the public opinion (Abstract)

The aim of this paper is to explore some issues raised by the relation between the linguistic norm and the public opinion in the contemporary Romanian society. Starting from Coșeriu's and Bourdieu's theories, the former related to the norm, the latter to language use, we will discuss the implications of the linguistic norm in terms of social hierarchical relations. As the standard variety is a manifestation of the elite authority, its absence supposes an institutional crisis and a redirection of the authority resources to other directions like the media.

Scopul lucrării de față este de a explora anumite probleme ridicate de relația dintre norma lingvistică și opinia publică. Pentru aceasta vom lua în considerare modul de constituire a raportului dintre limbă și autoritate în societatea română contemporană la nivel de normă și uz lingvistic.

Teoriile lui Blasco Ferrer și Coșeriu despre norma lingvistică au constituit punctul de plecare pentru această lucrare. Importantele, dar și problematicele noțiuni propuse de Bourdieu au furnizat instrumentarul conceptual necesar unei aprofundări a problemelor legate de raportul dintre limbă și putere, raport care marchează uzul lingvistic în societate și definește relațiile asimetrice de putere care se dezvoltă.

Proiectul unei limbi idealizate și al unei competențe abstracte, izolate de contextul situațional, nu mai poate fi aplicat la complexa realitate lingvistică din zilele noastre. De aceea, ar trebui acordată mai multă atenție condițiilor sociale și politice în care se desfășoară comunicarea.

Norma lingvistică reprezintă “uzul care s-a consolidat într-o comunitate istorică, echivalează deci cu un consens general asupra a ceea ce este permis”¹. În opinia lui Coșeriu, norma reprezintă “totalitatea uzurilor lingvistice acceptate de majoritatea vorbitorilor într-o comunitate istorică definită”². Rezultă, așadar, că norma lingvistică este condiționată într-o mare măsură de condițiile extralingvistice de folosire, adică de circumstanțele sociale ori politice. Înțelegând “politicul” în sens larg, așa cum este formulat în sociologia americană, incluzând normele de folosire a limbii în conformitate cu circumstanțele date, drama din 1955³ a unui adolescent afro-

¹ Eduardo Blasco Ferrer, *Breve corso di linguistica italiana*, Cagliari, CUEC, 1996, p. 16: “l'uso consuetudinario che si è consolidato in una comunità storica, equivale perciò a un consenso generale sulla liceità”.

² Eugeniu Coșeriu citat în Eduardo Blasco Ferrer, *Italiano, sardo e lingue moderne a scuola. Verso una glottodidattica democratica e aggiornata*, Milano, Francoangeli, 1999, p. 19.

³ Rosina Lippi-Green, *English with an Accent*, New York, Routledge, 1997, p. 31.

american din Chicago pare relevantă pentru a ilustra modul în care ierarhia socială se reflectă la nivelul vorbirii și efectele pe care le poate avea încălcarea normei statornicite într-o anumită comunitate. Fiind în vizită în Mississippi, adolescentul a fost ucis de doi albi deoarece nu li s-a adresat cu “sir”, rupând astfel în mod inconștient codul social cerut pentru adresarea indivizilor afro-americani către cei anglo-americani. Norma sau uzul lingvistic este, deci, impus de elite, întrucât în stabilirea regulilor de adresare funcționează legea celui mai puternic: “ceea ce este permis” (“la liceità”) din definiția lui Blasco Ferrer trimite implicit la proverbul latin “quod licet Jovis non licet bovis”.

Prezența elitelor se remarcă și în procesul de standardizare, realizat prin formarea și fixarea “unor reguli gramaticale care ar trebui respectate de toți vorbitorii unei comunități”⁴. Regulile gramaticale constituie niște restricții în construcția enunțurilor la care indivizii “ar trebui” să se conformeze. În vorbirea cotidiană însă, rareori sunt respectate aceste reguli, în ciuda așteptărilor și eforturilor depuse în sistemul educațional. Prin alcătuirea unui set formal de norme (reguli gramaticale) care să definească și să reglementeze “uzul corect”⁵ se încearcă impunerea unei varietăți standard, “legitimă mai cu seamă în circumstanțe oficiale sau formale”⁶. Deși este definit ca varietatea lingvistică întrebuițată de indivizii cu o instrucție medie, standardul cu greu se poate regăsi în vorbirea cotidiană, deoarece este o creație artificială, ruptă de situațiile concrete de utilizare. Labilitatea normei decurge deci din factori lingvistici, intrinseci naturii normei, dar și din factori sociolingvistici (valori, judecăți, uzuri în societate și ca instrument didactic). Factorii sociolingvistici sunt reprezentați în primul rând de agenții de standardizare: școli, instituții de stat, mass-media, pentru care standardul reprezintă o consecință a autorității, dar și o modalitate mai mult sau mai puțin conștientă de a se impune.

În toată lumea există convingerea că folosirea unei varietăți non standard provoacă insucces în carieră și este semnul unui statut social inferior. Mass-media însă, mai cu seamă cea audio-video, propagă elemente din astfel de varietăți, care ajung să se impună și să fie întrebuițate la orice nivel. Impactul mare pe care media îl are asupra cetățenilor români se datorează noii configurații sociale date de democrație, în care mesajul adresat publicului (de către elite) creează opinia publică - argumentul legitimității în democrație - , de unde și importanța lui. Mass-media dobândește un rol

⁴ Eduardo Blasco Ferrer, *La lingua nel tempo. Variazione e cambiamento in latino, italiano e sardo*, Cagliari, CUEC, 1995, p. 18.

⁵ J. A. Fishman, “The Sociology of Language: an Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society”, in Fishman (ed.), *Advances in the Sociology of Language*, De Gruyter, 1975, pp. 217-404.

⁶ Pierre Bourdieu, *Ce que parler veut dire: l'économie des échanges linguistiques*, Paris, Fayard, 1981, p. 27.

de esențial, iar în România, pe fondul crizei instituționale și de autoritate, acesta apare cu atât mai relevant. Acumulând capital simbolic, media a căpătat autoritatea de a impune un uz lingvistic, chiar dacă non standard.

Actualmente varietățile non standard nu mai delimitează grupuri și nici nu mai determină prejudecăți de ordin social, ci pur și simplu reprezintă limba care tinde să se impună ca varietate de uz general la toate nivelurile. Cei care se adecvează normelor gramaticale au ajuns o minoritate, pe când cei care deviază de la normă nu e nevoie să se corecteze pentru a se putea integra unui *mainstream*, deoarece ei reprezintă acest *mainstream* propagat prin media și adoptat de majoritatea populației. O astfel de situație se datorează în primul rând impactului televiziunii (și mai puțin al presei scrise care, în general, se conformează standardului limbii române actuale) care, pe fondul crizei instituționale, a căpătat un plus de autoritate, chiar în spațiul rezervat Academiei.

Acesta este contextul în care a apărut Legea Pruteanu, atât de discutată în ultimele luni. Aici însă nu va fi analizat aspectul “conformității” mesajului cu normele, ci faptul că parcursul acestui proiect legislativ reflectă criza autorității instituționale. Pentru a înțelege amploarea situației trebuie să examinăm mai întâi modul în care relația de autoritate se manifestă prin limbaj.

Limbajul exprimă mai mult decât cuvintele; exprimă modul în care indivizii se situează în lume față de ceilalți, modul în care se constituie în grupuri, autoritatea pe care o reclamă și pe care o exercită asupra altora. Oamenii folosesc limbajul pentru a indica “loialitatea socială”⁷, adică apartenența sau neapartenența la un grup, pentru a crea și menține relațiile dintre indivizi și grupuri, astfel încât varietățile lingvistice utilizate de o comunitate creează un sistem ce favorizează comunicarea (amintim aici numeroasele varietăți diastratice și situaționale, ca argoul ori limbajul tinerilor). Cu alte cuvinte, vorbitorul întrebuințează limba nu numai pentru a exprima ceva, ci și pentru a crea o reprezentare despre sine raportându-se la cei cu care interacționează.

“Limba nu este deci numai un instrument de comunicare sau cunoaștere, ci și un instrument de putere. Oamenii caută nu numai să fie înțeleși, ci și să fie crezuți, ascultați, respectați, să iasă în evidență”⁸. Autoritatea vine din afara limbii și constituie un “capital simbolic”⁹, o modalitate prin care vorbitorul poate controla

⁷ Rosina Lippi-Green, *English with an Accent*, New York, Routledge, 1997, p. 31.

⁸ P. Bourdieu, “L'économie des échanges linguistiques”, *Langue Française*, no. 34, Mai 1977, p. 20.

⁹ P. Bourdieu, *Ce que parler veut dire: l'économie des échanges linguistiques*, Paris, Fayard, 1981, pp. 107-109: reprezentantul unei comunități, o instituție sau un individ, poate acționa prin intermediul cuvintelor asupra altor indivizi, deci și asupra lucrurilor deoarece discursul său concentrează capitalul simbolic acumulat de grupul care l-a desemnat și care i-a conferit fundamentul puterii.

comportamentul celorlalți. Există atribute personale care pot fi potențiale fundamente de putere în relațiile dintre oameni: forța fizică, vârsta, sexul, profesia, rolul într-o instituție ca biserica, statul sau familia. Aceste “atribute de putere”, cum le numește Bourdieu, indică relații non-reciproce, asimetrice: non-reciproce, deoarece nu se poate ca cei doi interlocutori să dețină simultan puterea asupra aceluiași tip de comportament, și asimetrice, deoarece reprezintă raporturi ca “mai în vârstă decât”, “părinte al”, “angajator al”, “mai bogat decât”, “mai puternic decât”, “mai nobil decât”. Dacă vorbitorul X este mai în vârstă decât vorbitorul Y, atunci Y este mai tânăr decât X (conform legilor logicii). Acest tip de raporturi poate fi generalizat sub forma “X este mai puternic decât Y”. În relația “este mai puternic decât”, formele lingvistice folosite de interlocutori sunt non-reciproce și asimetrice. Cel care are un statut superior emite anumite forme, dar primește alte forme și viceversa. Deci, o relație asimetrică este creată de forme sau termeni de adresare non-reciproci. Opușă relației asimetrice este relația de solidaritate, exprimată prin forme lingvistice reciproce. Formele non solidare exprimă distanță și formalitate, cele solidare exprimă intimitate și familiaritate, loialitate socială. Astfel, limbajul devine un instrument pe care vorbitorii îl manipulează pentru a forma un grup cu cei cu care interacționează, adică o “comunitate lingvistică” (*speech community*)¹⁰. Dacă raportul dintre limbă și grup este foarte strâns, folosirea limbii poate marca o profundă loialitate față de grup, la nivel național sau local.

Uneori individul dorește identificarea cu mai multe grupuri de-a lungul timpului. Fiecare identitate din acest “repertoriu de identități sociale” pe care individul și-o asumă este asociată cu anumite forme de exprimare verbală și non verbală tipice pentru acea identitate. Astfel, indivizii ajung să alcătuiască “propriul sistem lingvistic”¹¹, îndeajuns de flexibil pentru a se asemăna cu fiecare dintre acele grupuri cu care se identifică din când în când. În acest mod, un individ se poate integra în mai

¹⁰ J. Gumperz, “The Speech Community”, *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Macmillan, 1968, pp. 381-386; citat în P. P. Giglioli (ed.), *Language and Social Context*, London, Penguin, 1972, p. 219: Gumperz definește comunitatea lingvistică astfel: “orice agregat uman [grup de oameni având aceleași atribute ca limbă, sex, religie, etnie, vârstă] caracterizat de interacțiuni frecvente și regulate efectuate prin intermediul unui corpus de semne lingvistice folosite de toți”. Aceste “semne lingvistice” constituie un set de reguli ce funcționează pentru codul sau codurile lingvistice întrebuințate ca modalități de exprimare și care se dezvoltă în urma participării regulate la interacțiunea de grup. Aceasta, în viziunea lui Gumperz, este “un proces social în care enunțurile sunt selectate potrivit unor norme recunoscute social”. Din moment ce normele sociale dictează alegerea formelor sau a limbii, rezultă că expresia lingvistică transmite inerent și informații sociale despre emitent (clasa socială, de exemplu, sugerează o serie de indicii ca: orientare politică, viață familială, background educațional).

¹¹ Robert B. LePage, “Acts of Identity,” *English Today* no. 8, 1986, p. 23.

multe comunități lingvistice diferite, deoarece deține modalități de expresie caracteristice mai multor comunități, numite “repertorii comunicative”¹² sau “habitusuri lingvistice”¹³. Acestea simbolizează grupul respectiv, poartă amprenta intereselor și stilului specific. Se observă, de exemplu, tendința ardelenilor de a-și păstra accentul și a moldovenilor de a renunța la el, fapt care poate fi cauzat de situația socio-economică istorică a celor două provincii. De asemenea, un muntean care se duce în Ardeal capătă accent ardelenesc mai repede decât unul care se duce în Moldova.

Este important de subliniat că vorbirea nu are în mod inerent importanță socială, ci comunitățile sunt cele care atribuie valori sociale formelor și codurilor lingvistice, în funcție de grupurile care le folosesc și de *backgroundul* istoric. Astfel s-a ajuns la stereotipuri, la percepții de tipul “mai disciplinați decât”, “mai europenizați decât”, “mai marcați economic decât”.

În ciuda faptului că ambele graiuri diferă de normă, numai cel moldovean este actualmente perceput ca fiind subordonat. Subordonarea lingvistică este o relație la care participă atât grupul dominant, cât și cel subordonat. Puterea celui dintâi de a crea și de a perpetua stereotipuri este obținută cu complicitatea grupului subordonat, care devine tot mai nesigur și își devalorizează limba până la părăsire. Reciproc, stigmatizarea ori marginalizarea atribuită din afară determină în interior convingerea că propria variantă lingvistică este inadecvată.

Iată, deci, că și accentul este un indiciu al puterii. Deși ar fi normal ca doar limba literară să aibă prestigiu social și cultural, în România este o situație aparte: graiul ardelean, din motive culturale, istorice și economice care nu mai trebuie amintite, se situează la același nivel cu vorbirea literară. Întrebuințarea caracteristicilor regionale reprezintă în acest fel o modalitate de demarcare a granițelor de grup și, implicit, de putere. Important este că acest tip de subordonare nu se petrece cu toate varietățile regionale, ci numai cu cele pentru care variația este sau a fost în trecut importantă pentru etnicitate, patrie, rasă.

Odată constituită o ierarhie lingvistică a varietăților dominante și subordonate, apare ideologia standardizării. Aceasta atribuie anumitor indivizi și instituții puterea sau calitatea de a lua decizii legate de variația lingvistică. Astfel, normele lingvistice ajung să reflecte structura socială, iar cei puternici din punct de vedere social să capete autoritate și din punct de vedere lingvistic. Așa s-au alcătuit politicile lingvistice statale, ca aceea dusă de statul francez în perioada constituirii sale, menite să

¹² Fishman, *ibid*: mijloacele de exprimare a relațiilor, ce pot consta în canale de comunicare variate, limbi ori varietăți lingvistice diferite, alcătuiesc “repertoriul comunicativ al unei comunități” (*the community's communicative repertoire*).

¹³ P. Bourdieu, *Ce que parler veut dire: l'économie des échanges linguistiques*, Paris, Fayard, 1981.

stabilească o ierarhie socială pe baza unor constrângeri de natură lingvistică ce reprezintă, în viziunea lui Bourdieu, o “violență simbolică”¹⁴.

Violența simbolică este implicată în ierarhizarea lingvistică și în folosirea limbii, dat fiind că reprezintă impunerea unui arbitrar cultural instituit de-a lungul formării unei “piețe lingvistice” (reprezentată de statul național) unificate și structurate asimetric. În Franța, de exemplu, procesul unificării lingvistice a fost strâns legat de constituirea statului monarhic centralizat. Încă din secolul al XIV-lea limba d’oïl a început să fie înlocuită de cea vorbită în Ile de France, adoptată mai apoi ca limbă oficială de monarhia franceză. Ulterior, odată cu revoluția franceză, promovarea de către burghezie a limbii oficiale la statut de limbă națională i-a conferit acesteia monopolul aparatului politic de stat și o cale de comunicare privilegiată cu puterea. În Italia, Accademia della Crusca a încercat să omogenizeze varianta oficială a idiomului italian, atât de diferit de la o regiune la alta, și să impună o formă aleasă, fără multe elemente dialectale. În fosta URSS, politica lingvistică din perioada lui Lenin și a lui Stalin a presupus inițiative fără precedent, ca simplificarea pronunției, “latinizarea” alfabetelor arabe ale populației musulmane, reforma gramaticilor școlare și a programelor de învățământ.

Standardul, deci, ca tendință către o limbă mai abstractizată, raționalizată, omogenă, este impus de anumite instituții dominante cum sunt academiile, reprezentate la nivel local de școli. În același timp însă, un anumit mod de vorbire este perceput ca fiind superior dacă este folosit de cel care deține puterea¹⁵. Astfel, grupurile cu prestigiu social dețin și prestigiul lingvistic, iar cei stigmatizați social sunt stigmatizați și lingvistic. Este la îndemână exemplul romilor din societatea românească, marginalizați atât lingvistic, cât și social, pentru care diferențele de limbaj reflectă diferențe din sistemul social ierarhic. În aceste condiții, exploatarea variației lingvistice întotdeauna va reprezenta pentru cei puternici o modalitate de a trimite mesaje complexe legate de statutul grupurilor în societate.

În prezent, însă, mesajul transmis de mass-media este acela al unei crize instituționale, deoarece calea de exprimare folosită nu mai este cea academică, așa

¹⁴ Bourdieu, *ibid*: “Violența simbolică” reprezintă impunerea unui arbitrar cultural. Exercițiul violenței simbolice presupune ca cei care nu au competența de a respecta codurile privilegiate de limba oficială să recunoască legitimitatea unei limbi pe care nu o pot vorbi, adică să adopte niște criterii de evaluare nefavorabile pentru practica lor lingvistică cotidiană. Recunoașterea acestei legitimități a limbii oficiale este astfel înscrisă într-un “set de despoziții” sau “habitus”. Indivizii tind să se adapteze, prin habitus, spațiului social pe care îl ocupă și în care dominarea simbolică este reprodusă printr-un gradual, implicit și imperceptibil proces de convingere.

¹⁵ Suzanne Romaine, *Language in Society: An Introduction to Sociolinguistics*, Oxford, Oxford University Press, 1994, p. 19.

cum era de așteptat din parte unui agent de standardizare, ci non standardul, o varietate lingvistică utilizată pe larg de persoanele publice.

Astfel de alegeri lingvistice efectuate de media românească fără a consulta instituțiile autorizate în acest sens despre legitimitatea lor deschide polemici asupra rolului actual al mass-media, care își depășește calitatea de agent de informare, ajungând să funcționeze ca o instituție care, acumulând capitalul simbolic necesar, poate impune varietatea lingvistică la îndemână. Simptomatic este faptul că Legea Pruteanu nu a fost modificată la intervențiile Academiei, ci la intervențiile persoanelor publice din media românească.

Ca principal agent de standardizare, ce subclasează chiar și școala, televiziunea în special, media în general, se dovedește principalul mijloc de socializare, prin care indivizii dobândesc competența comunicativă în cadrul comunității. Adesea persoanele publice dețin autoritatea necesară pentru a corecta, în funcție de uzul current, anumite forme lingvistice ce figurează în dicționar ca fiind corecte. Este vorba de sancționarea folosirii unor termeni ca *sandală*, pe care moderatorii l-au amendat repetat, subliniind varianta corectă, *sanda* - deși în DEX intrarea *sanda* trimite la *sandală*, de unde reiese că *sandală* este termenul recomandat de normă. Rezultă, în consecință, că în prezent violența lingvistică nu mai este exercitată de instituțiile tradiționale, academiile, ci de media. Violența lingvistică nu a fost niciodată atât de manifestă ca în corectările "publice": în primul rând deoarece exprimarea este supusă permanent unei stigmatizări colective datorită mediatizării, în al doilea rând pentru că această stigmatizare reprezintă sancțiunea opiniei publice, care se face cunoscută prin intermediul mijloacelor de comunicare în masă. Noutatea adusă de mass-media constă tocmai în această deschidere a sferei private către sfera publică: în trecut se vorbea despre o stigmatizare de clasă ori rasială, însă actualizarea acesteia se făcea cu precădere la nivel individual; în prezent este vorba de un proces colectiv, deoarece media transformă un fapt singular într-un eveniment cunoscut la nivel național. Astfel, mass-media sau, mai precis, opinia publică vehiculată prin media, ia locul sistemului educațional ca agent de normare și implementare a standardului lingvistic. Instrumentalizând această sursă de autoritate reprezentată de opinia publică, media reușește să-și impună mesajul.

Dacă în Franța rolul media este acela de agent de standardizare, un fel de poliție lingvistică al cărei rol este de a menține ordinea, în România, unde după '89 s-a ajuns la o lipsă de autoritate oficială, la o criză instituțională, mass-media a ocupat un loc rămas gol și a reușit să acumuleze capitalul simbolic necesar pentru a căpăta autoritate în vederea impunerii unor opinii ori alegeri lingvistice. În situația actuală de fragmentare lingvistică prin care trece limba română, chiar dacă mai târziu decât celelalte limbi romanice, și care se manifestă prin diversificarea varietăților

situaționale și diastratice, media vehiculează o varietate non standard care reflectă alegerile opiniei publice.

Opinia publică se formează în urma unui proces prin care individul ajunge să aibă cunoștințe “de la sursă” despre toți factorii care se combină și alcătuiesc viața socială. În acest context, discursul elitelor, răspândit de media, devine important, deoarece furnizează informațiile pe care se bazează formarea sau modificarea opiniei publice.

Noțiunea de “opinie publică” presupune ca un mare grup de persoane din societate (publicul) să poată avea opinii similare despre anumite probleme. Orice problemă care poate fi supusă opiniei publice trebuie să fie una politică, adică o problemă legată de modul de structurare și control al societății. Totuși, un grup de indivizi diferiți nu poate avea întotdeauna aceleași opinii, ci mai degrabă individul este cel care are opinia și astfel devine membru al grupului celor care împărtășesc aceeași opinie. Când grupul devine suficient de mare, va fi calificat drept “public”.

În general, opinia publică se modifică “în funcție de modul în care cetățenii învață despre lucrurile care sunt dincolo de experiența lor individuală și în funcție de modul în care convertesc informația pe care o achiziționează”¹⁶. Ea este un indicator al felului în care persoanele publice se comportă în ochii populației. Mai mult, influențează modul în care indivizii înțeleg societatea în care trăiesc. Fragilitatea normei actuale reflectă inconsistența unei opinii publice determinată de elita aflată în criză.

¹⁶ John R. Zaller, *The Nature and Origins of Mass Opinion*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, p. 40.